

FRA:s förbindelser med norska motståndsrörelsen under kriget.

Det har länge varit känt att Sverige under kriget samarbetade med Finland för att knäcka ryska militära kryptosystem. Nu visar nya uppgifter att svenska kryptoexperter också spelade en betydande roll i den norska motståndsrörelsens kommunikationer. Under åren 1943 till 1945 förmedlades med svensk hjälp hundratals viktiga meddelanden om gränsövergångar och personförflyttningar till norska motståndsmän via den svenska militära underrättelsetjänstens organ, C-byrån.

På försvarsstabens kryptoavdelning (sedermera FRA) hade man redan 1938 börjat knäcka ryska koder och man samarbetade med finnarna. Samarbetet med Finland var omfattande och vedertaget. Samarbetet med den norska motståndsrörelsen har aldrig redovisats offentligt och har varit okänt fram till våra dagar.

Vid intervjuer för min bok "Svenska kryptobedrifter" dök det upp några förvånande uppgifter vilka innebar att tjänstemän vid FRA varit direkt engagerade i en krypterad radiokommunikation med grupper inom den norska motståndsrörelsen.

Bakgrunden har visat sig vara följande:

I Stockholm verkade under kriget ett norskt sambandskontor som förmedlade och samordnade olika typer av kontakter med motståndsgupper i Norge. Behovet av en radioförbindelse till dessa grupper var helt naturligt stort. På sommaren 1943 upprättades därför en radiogrupp vars kärna bestod av radioingenjören Erling Diseth och den tidigare polismannen Arvid Naasset. (Den norska legationen hade i likhet med övriga legationer förbud mot att bedriva radiokommunikation från sina lokaler).

Diseth och Naasset hade en gång på eget bevåg startat en radioförbindelse över till den norska sidan. De hade emellertid snabbt avslöjats av den svenska radiokontrollen och deras verksamhet hade stoppats. Händelsen blev emellertid inledningen till ett samarbete mellan svenskt radiofolk och de två norrmännen och norrmännen fick genom dem som satt fast dem lära sig hur en sådan trafik skulle skötas för att undgå upptäckt. Diseth och Naasset blev nyckelpersoner i den förbindelse som sedan etablerades i den svenska C-byråns regi.

Huvudrollen på den svenska sidan innehades av en betrodd telegrafist vid namn Tage Svensson. Han arbetade vid FRA men utlånades vid behov, d.v.s. när förbindelse skulle ske, till C-byrån. De norrmän som fick sina meddelanden förmedlade via det norska Sambandskontoret visste ingenting annat än att norrmän skötte hela förbindelsen. Det var mycket viktigt att det inte i något sammanhang kom fram att svenskar var inblandade eftersom detta skulle ha påverkat det norska förtroendet för förbindelsen.

Tage Svensson som sände och tog emot meddelanden var också ansvarig för att de krypterades och dekrypterades. Detta möjliggjordes genom att FRA ställde några kvalificerade tjänstemän till förfogande. Främst var det kryptoanalytikern Åke Lundqvist som fick ansvaret för säkerheten i de krypton som användes. Han konstruerade dem och skrev instruktioner för hur de skulle användas. Han var en av FRA:s mest framstående kryptospecialister och han hade nära samarbete med den i kryptosammanhang legendariske Arne Beurling.

För chiffrering och dechiffrering anlätades Ulla Flodkvist som bl.a arbetat med de tyska framforcerade texterna när de var som viktigast 1941-42. Som reserv utnyttjades Ulrika Hamilton (då Gibel) som var sekreterare hos kryptobyråchefen Rossby. Genomgående för de använda kryptosystemen var att de lätt skulle kunna memoreras och att de skulle kräva litet pappers utrymme. Att ha en bok som nyckel i stället för utskrivna nyckelserier var ofta en lösning.

Sverige stod också för radioutrustningen på både den norska och den svenska sidan. Den levererades av civilingenjören Bertil Arvidson som tjänstgjort vid såväl C-byrån som Radiokontrollavdelningen och FRA. Han var expert på agentradiostationer.

Hur den norska sidan fungerade var svårare att få fram. Många år hade gått och de flesta inblandade var försvunna från arenan. Vissa spår ledde till 83-årige Dag Falchenberg i Oslo. Falchenbergs namn är ingalunda

okänt i den norska signalspaningens historia efter kriget men har varit okänt i detta tidiga sammanhang. I mars år 2000 sammanträffade jag emellertid med Falchenberg i Oslo och jag fick i min hand Åke Lundqvists kryptoinstruktioner som han skrivit c:a 57 år tidigare, likaså de trafikplaner som upprättats i Sverige vid samma tidpunkt. Därtill Dag Falchenbergs personliga historia samt dokument vilka gav en ganska klar bild av hur förbindelsen kom till stånd.

På senhösten 1943 vistades Falchenberg illegalt i Sverige i två-tre veckor för att pröva ett radiosamband på samma distans som Stockholm-Oslo. Det motsvarar avståndet Stockholm-Göteborg. En telegrafist placerades i Stockholm medan Diseth, Naesset och Falchenberg reste till Göteborg för att testa mottagningsförhållanden vid olika tidpunkter och på olika frekvenser. Enligt Falchenberg gjorde man sina provsändningar från vinden till ett konstmuseum. (Det torde ha varit Röhska konstslöjdmuseet där C-byråmedlemmen Gustaf Munthe var chef. Banm.). Museimiljön visade sig ha sina problem då man ibland när man lämnade lokalen i sina paltor helt plötsligt kunde hamna bland finklädde besökare som kom från någon föreläsningssal. En radioförbindelse blev uttestad och Dag Falchenberg återvände till Oslo. Där upprättades en station kallad ADRIAN med Falchenberg som telegrafist och chef. ADRIAN betjänade en hel rad av motståndsrörelsens underrättelsestationer i Oslofjordområdet. Upplysningar om alla slags militära anläggningar i området förmedlades, likaså utbyttes uppgifter om kurirers gränsövergångar och kontaktmän längs gränsen.

Stationen i Stockholm benämndes ADAM. Under 1944 tillkom med svensk medverkan ytterligare agentradiostationer i norra Norge. Samtliga stod i förbindelse med ADAM.

Det fanns ett stort antal illegala sändare i Norge under kriget. De flesta hade förbindelse med England. En forskare har redovisat hur många radiostationer som fanns och hur många meddelanden som förmedlades fram och tillbaka. I många fall arresterades sändarinnehavarna så fort de öppnade förbindelsen, ibland kunde de hålla på ett tag. I genomsnitt hann varje illegal sändare utväxla 40 meddelanden innan den blev fast.

ADRIAN lyckades betydligt bättre. Sammanlagt förmedlade man 368 meddelanden! Falchenberg förklarar detta med att ADRIAN använde lägre frekvenser i sina sändningar till Sverige än de som användes i Englandsförbindelsen. Distansen var kortare och den tyska lyssnar- och pejltjänsten var inte så uppmärksam på de lägre frekvenserna.

Falchenberg anser också att de illegala gruppernas trafikplaner för förbindelserna med England hade stora svagheter. Trafikproceduren var som den internationella och q-koden likaså (q-koden är en internationell signaltrafikkod). ADRIAN däremot hade trafikplaner som byggde på FRA:s erfarenheter av tysk signaltrafik. Om tyskarna hörde ADRIANS sändare kunde de tro att det var en tysk luftförsvarsstation, när de hörde svenskarnas sändare kunde de tro att det var svensk armétrafik. Q-koden användes med ändrade betydelser. Det framgick aldrig att sändar- och mottagarstation hade något att göra med varandra.

I dec 1944 flydde Dag Falchenberg och hans hustru över till Sverige sedan Falchenbergs kusin som var inblandad i kurirtrafiken blivit arresterad. Falchenberg anställdes vid norske militärattachés kontor på Jungfrugatan 6, där Sambandskontorets folk efter en schism med legationen arbetade. Svenska C-byrå ordnade dock en villa vid Furusångsvägen 4 nära Höglandstorget i Bromma, där Falchenberg tilläts driva en radiostation. Nu var det Falchenberg som var ADAM medan hans ställföreträdare i Norge representerade ADRIAN.

I maj kom freden. Förbindelsen fortsatte ytterligare några veckor innan den lades ned.

En av de slutsatser man kan dra, då nästan alla delar av historien är kända, är att hemlighetsfullheten runt förbindelsen till stor del grundade sig på Diseths och Naessets roll. Att två normmän uppehöll sig i Sverige och hade ett nära samarbete med svensk underrättelsetjänst om trafiken till och från motståndsrörelserna i Norge skulle aldrig ha accepterats i Norge under kriget och var kanske inte acceptabelt senare heller. Även om förbindelsen var till stort gagn för Norge kunde ju de två samarbetande normmännen också anklagas för att ha gått svenskarnas ärenden. Både telegram och kurirpost passerade den svenska underrättelsetjänsten. Att Sverige vid denna tidpunkt i kriget frångick sin neutralitet kan väl knappast i några kretsar ha betraktats vare sig som särskilt överraskande eller upprörande. I dag kan det kanske rentav kännas trösterikt för dem som reagerat mot den ensidigt negativa bild av Sveriges agerande under kriget som varit gängse.

